

1884 წელს ტფილისში დაიბეჭდა „ვისრამიანის“ პირველი გამოცემა. წიგნის თავფურცელზე რედაქტორებელ მოხსენებელი არიან ალ. ჭავჭავაძე, ალ. სარაჯიშვილი და პ. უმიკაშვილი. რედაქციის ასეთი სერიოზული შემადგენლობის წყალობით გამოცემა იმ დროის კვალობაზე მაღალი დონისაა. თუმცა, რასაკვირველია, ნებისთენე უნებლიეთი ხასიათის მნიშვნელოვან ნაკლსაც შეიცავს. გამოცემული ტექსტი დამყარებულია ხელნაწერი მასალის საფუძველზე. კრიტიკულ შესწავლაზე, სხვათა შორის, რედაქციას ხელთ ჰქონია და გამოცემის საფუძველადაც მიუღია „ვისრამიანის“ ყველაზე კარგი ხელნაწერი.

საქართველოს მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდში დაცულია „ვისრამიანის“ პირველი გამოცემის შესახებ საარქივო მასალა (წ.-კ. კოლექციის № 4915), რომელიც შუქს ჰფენს მრავალ საყურადღებო გარემოებას. კერძოდ ამ მასალაში მოიპოვება ილია ჭავჭავაძის ხელით დწერილი „ვისრამიანის“ წინასიტყვაობის შესანიშნავი ფრაგმენტები. მასალიდან ირკვევა, რომ „ვისრამიანის“ პირველი გამოცემის ტირაჟი მჭიდრად მცირე ყოფილა, სახელდობრ 650. აქედან ბაზარზე გასულა მხოლოდ 587 ცალი. სანტირგვთ დეტალი: ათ-ათი ცალი წიგნი სარედაქციოდ მიუღიათ ილ. სარაჯიშვილსა და პ. უმიკაშვილს, ხოლო ორი ცალი გაუგზავნიათ ილია ჭავჭავაძისათვის.

ყველაფერიდან ჩანს, რომ ილია მხოლოდ საერთო რედაქციაში დებულობდა მონაწილეობას, ფაქტობრივ რედაქტორები ანუ ტექსტის დასაბეჭდად დამზადებელნი უნდა ყოფილიყვნენ ბეტრე უმიკაშვილი და ილ. სარაჯიშვილი, უფრო პირველი. ჩვენ დრომდე მოღწეულია რედაქციის განკარგულებაში მყოფი ხელნაწერი წიგნები. ყველა სარედაქციო შენიშვა და გასწორება შესრულებულია პ. უმიკაშვილის ხელით. მასვე ეკუთვნის სხვადასხვა ხასიათის ჩანაწერები ხელნაწერების აშეგზე. დამახასიათებელია, რომ პ. უმიკაშვილს „კორექტორს“ უწო-

დებდნენ თავის შოგონებში. მეუბნარგია („ნანახი და განაგონი ილიას ცხოვრებიდან), „მნათობი“, 1936, №5-6, გვ. 242), „კორექტორი“ იმ დროს ხშირად ნიშნავდა ფაქტობრივ რედაქტორს. მეორე დეტალი: ფულის ჰონორარი გაცემული ყოფილა მხოლოდ „კორექტორისა და ბეჭდვაზე ზედამხედველობისათვის“. რასაც პ. უმიკაშვილი ეწოდა. ერთი სიტყვით, მთელი შავი სარედაქციო მუშაობის შესრულება წილად რგებია პ. უმიკაშვილს. ტექსტი დაიბეჭდა წ.-კ. გამაგრებელი სარედაქციოების საერთო მეთვალყურეობით. ილია, როგორც წ.-კ. სახელგადობის მეთაური, „ვისრამიანის“ გამოცემის საქმესაც მეთაურობდა. ილიასთვის შეუთანხმებიათ ტექსტის დადგენის ძირითადი პრინციპები და მიუხედავად წინასიტყვაობის საბოლოო რედაქცია.

უნდა გარკვევით აღინიშნოს, რომ რედაქცია დიდი სიყვარულით და გულმოდგინებით მოპყრდებოდა საქმეს. კერძოდ დიდი ყურადღება მიუქცევია ძველის ისტორიულ-ლიტერატურული საკითხებისთვის. პ. უმიკაშვილის სახით რედაქცია დაკავშირებია პეტრბურგულ ორიენტაციის ილ. გრენს. უკანასკნელს სახელდახელო ცნობები მიუწოდებია რედაქციისთვის „ვისრამიანის“ სადღეობისა, ავტორისა, ირანული გამოცემისა და გერმანულ თარგმანის შესახებ.

გამოცემის შესახებ მთელი მასალა (ამჟამად წ.-კ. № 4915) საკუთარი წინასიტყვაობის პროექტით პ. უმიკაშვილს ილიასთვის წარუდგენია განსახილველად. ილია ჩვეულებისამებრ საფუძვლიანად გააცნობია მასალას. პეტრეს წინასიტყვაობის საერთო ნაწილს ილია ვერ დაუკმაყოფილებია დაწუნებული ტექსტი ლურჯი ფანქრით გადაუხაზავს, თითონ შეუდგენია წინასიტყვაობის ახალი პროექტი და თავმდაბლურად აწაშე მიუწერია პეტრეს საყურადღებო: „ბეტრე, თუ მოგეწონოს, თავი ესე დავიწყით და ბოლო შენის ნაწერისა იყოს, სადაც ნიშანია — იქიდანა“.

ბეტრე უმიკაშვილსა და ალ. სარაჯიშვილს დასაბეჭდად მიუღიათ, ილიას წინასიტყვაობის პროექტი, ოღონდ მნიშვნელოვანი შესწორებანიც შეუტანიათ ტექსტში. ტექსტი პირველად პეტრეს განუხილავს და

ორიოდ სიტყვა დაუმატებია. ალ. სარაჯიშვილს კი მაკარი „ჩარხი“ გაუკრავს, გადაუხაზავს მთელი აბზაცები, შეუცვლია სიტყვები და ფრაზები, მაგრამ, რაც მთავარია, ზოგიერთ პრინციპული ხასიათის შესწორებასაც არ მორიდებია. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია ორიგინალობის საკითხი. როგორც ცნობილია, „ვისრამიანის“ პირველი გამოცემის წინასიტყვაობაში თანმიმდევრად ჩამოთვლილია სამეცნიერო აზრი რომანის ორიგინალობის თაობაზე:

- 1. „ზოგნი ამბობენ, რომ საკუთარი ქართული თხზულებაა“
- 2. „ზოგნი ამბობენ, რომ თუქცა თვითონ ამბავი ვისისა და რამისისა სპარსულია, მაგრამ ეს ამბავი ქართველს მიწერაღს მხოლოდ გაუგონია, თვითონ მხოლოდ შინაარსი ალითა და თავისით დაუწერია, და არა ვადმოუთარგმნია სპარსულის ტექსტი“.
- 3. „მესამე აზრი ის არის, რომ „ვისრამიანი“ თარგმანია და არა საკუთარი ქართული თხზულება“.

რედაქციის აზრი მეორე დებულების სასარგებლოდ იხრება. „ვისრამიანის“ ორიგინალობის საკითხმა თავის დროზე ცხარე კამათი გამოიწვია, მაგრამ ნ. მარმა 1897 წელს გამოქვეყნებულ სენციალურ წერილში კონკრეტულად დასახელება ქართული ვისრამიანის ირანული დედანი. ირანული „ვისრამიანი“ პირველად 1865 წელს კალკუტაში დაიბეჭდა.

საკითხის სიმწვავე თითქმის არ შენელებულა ნ. მარის გამოსვლის შემდეგაც. „ვისრამიანის“ წინასიტყვაობის ხელნაწერი ფრანგმენტით ირკვევა, რომ ილია ჭავჭავაძე იმთავითვე სწორ მეცნიერულ თვალსაზრისზე მდგარა. ილიას უწერია: „მესამე აზრი [და უფრო საბუთიანი] ის არის, რომ ვისრამიანი თარგმანია და არა საკუთარი ქართული თხზულება. ამას ამტკიცებს თვითონ პირველი კარი და თხზულებისა, ზაკაშვილისა, რომ საქ მოხსენებელი ამბავი ფაპლაურიდან სპარსულიად ვადმოთარგმნია[ო]. ამ გარემოებას მით უფრო მეტი ძალა ეძლევა, რომ დღესაც სპარსულად არის ვისრამიანის ამბავი“-ო.

გვადრატულ ფრჩხილებში ჩასმული სიტყვები ალ. სარაჯიშვილს გადაუხაზავს, ხოლო სწორედ ამ სიტ-

ყვეს აქვს გადამწყვეტი მნიშვნელობა: ილია ჭავჭავაძეს მესამე აზრი, ე. ი. „ვისრამიანის“ თარგმანობა, უფრო საბუთიანად მიუჩნევია. სხვაგვარად ვერც მოიქცეოდა პირუთენელი მკვლევარი - კრიტიკოსი ილიას განკარგულებაში საკმაო მასალა ჰაიპოვებოდა საკითხის გარკვეული მიმართულებით გადასაწყვეტად. საყურადღებოა, რომ თავდაპირველად ნაწილად „და“-ს შემდეგ ილიას ჩართული ჰქონია „ჩვენდამსწრე“-ო. შემდეგ მის თვითონვე მოუსპია. ცხადია, ილია ჭავჭავაძისათვის მაინცდამაინც სასამარგო ვერ იქნებოდა „ვისრამიანის“ არაორიგინალობის დადასტურება, მაგრამ მას პირუთენელად და წარბეზურულად დაუდგენია მშვენიერი კემარობა. რედაქციის დანარჩენ წევრებს ეს ქეშმარიტება და კერძოდ ილიას აზრი დაუშალავთ, ნაწყვეტი არსებითად, პრინციპულად შეუცვლიათ და საწინააღმდეგო დასკვნა მიუღიათ. ილიას ისიც ცხადლივ აღუნიშნავს, რომ „დღესაც სპარსულად არის ვისრამიანის ამბავი“-ო. ხოლო ალ. სარაჯიშვილს აქაც დაუბნელებია ნათლად გამოთქმული აზრი: „დღესაც სპარსულად დარჩენილია ამბავი ვისისა და რამისისა“-ო. ილიას კონტეგორიული „არის“ გაურკვეველ „დარჩენილი“-დ ქეუულია. მაგრამ რადარჩენილი? ლიტერატურულად ჩამოყალიბებული რომანი თუ რაიმე პალხური თქმულება, ლეგენდარული ვადმოცემა? ილია რომანის ავტორსაც ასახელებს და თხზულების ნამდვილ სახელწოდებასაც, რედაქცია ერთსაც ჩქმალავს და მეორესაც, სიტყვას ბანზე ავღებს.

ერთი სიტყვით, ილია ჭავჭავაძემ სურცხოვო მეცნიერული ალღო გამოიჩინა. საკითხი დაბეჯითებით გამოიძია და პირუთენელი სიმართლე აღიარა „ვისრამიანის“ შესახებ. მან კალმის ერთი მოსმით გადასწყვეტის პრობლემა, რაც მრავალი მკვლევარისათვის შემდეგშიაც თავსამტვრევი გახდა. უფრო სამწუხარო ისაა, რომ ამჟამად მცდარი შეხედულება ილიასვე ავტორიტეტით იქნა განმტკიცებული. მხოლოდ ესაა, ილიას გარდაცვალების ოცდაათი წლის თავზე, ხერხდება ილიას მეცნიერული სახელის რეაბილიტაცია „ვისრამიანის“ საკითხში.

„ლიტ. სამართკმლო“ № 12

4 1937, № 12

ნახ. უჩა ჯაფარიძისა.

ხალხი აღინთებს ცოდვ თვის
ვარსკვლავს
სისხლი მამათა დაბნენს
ვიღისა! (ტ. 1, გვ. 300)

უკომენტაროდ ნათელია, რომ ილია წარსულის რომანტიკული იდეალიზაციით არ არის გატაცებული, არამედ სურს, რომ წარსული გმირობის მოვლენებით გაუფლავდეს ქართველ ხალხს ეროვნული თვითშეგნება, გაუძლიეროს რუსეთის ცარიზთან, ამ „ხალხთა საპრობლემატიკოსან“ ბრძოლის უნარი — და მითი დაეხმაროს თავის ქვეყანას ნაციონალურ განმათავისუფლებელ მოძრაობაში.

ილია მთელ თავის შემოქმედებაში ატარებს რუსეთის თვითმპყრობლობასთან ბრძოლის პრინციპს საქართველოს განთავისუფლებისათვის. ის ძალიან კარგად ამჩნევს, რომ ცარიზმის საზიზღარო კოლონიზატორული პოლიტიკის შედეგად ძლიერი ფერხდება ჩვენი ქვეყნის გეოგრაფიული, პოლიტიკური და კულტურული აღორძინება. თავის უკვედავ პოემაში „აჩრდილში“ მან შესანიშნავი შესატყვისი ფორმა მონახა ცარიზმის არსების აღსანიშნავად.

შეკვირ ხატუნურა პირობების მიუხედავად ილია — ზოგჯერ პირდაპირ აღნიშნავს, რომ მტარვალმა თვითმპყრობლობამ ჭკართვლის ბედი ბურჟუაზიის სათანადოდ წინ გაიგდო. (ტ. 1, გვ. 101). ხალხი შევლას მოვლიდა ცარიზმში კი გალათარად წაგვიგებრა თოკი ყელშია.

ილია ხედავს, რომ ხალხსა და ხასელმწიფეთს შორის ხიდაა ჩატეხილა. მათ ერთ მანეთი სძულთ და ცხადია ასეთ პირობებში ხასელმწიფო არ შეიძლება მტკიცე იყოს. როცა ხასელმწიფოს ფართო მასებში დასაყრდენი არა აქვს, იქ ხასელმწიფო დუღუღით, დუღუღით, ერთი ლაზანიანის ქარის შემობერება და ამისი გადასხვრევა ერთია... (ტ. 6, გვ. 39)

სწორედ იმის გამო, რომ თვითმპყრობლობა უღერად ეპყრობოდა და აბუხდა იკადება ჩიკრულ ერებს, არარაობად თვლიდა მათ წარსულ ისტორიასა და მსამბვლოს პერსპექტივასაც საბოლოოდ უსწობდა, ამ ქვეყნების მცხოვრებთა თითქმის 95 პროც. ცარიზის უტყერდა, როგორც ძალმომარებებს და მონხის სომხოლის.

ილია ქვეყნად შესანიშნავის შორის მჭკრეტლობით ამჩნევს რუსეთის ცარიზმისა და ჩაგრულ ეროვნებათა შორის არსებულ ამ წინააღმდეგობას და რაც მთავარია მიუთითებს იმაზე, რომ ერისადმი მტრულად განწყობილმა მთავრობამ არ შეიძლება აღიზანს იბოგონოს: „სძულდა ქვეყანი, რომელიცა მას ეპყრა ხელთა, სძულდა თვით ერიც, მის სიყვით, ნიჭიერება...“ ვერა, ვერ მართონ ვერსად ერო იმა მმართველთა, ვისც არ აქვთ ერას სიყვარული და შეწყყარება. ერის მჩაგრელი, ქვეყნის მთხრელი ავი მმართველი მთელ საქართველოს თვის ფერხთა ქვეშ

შეიარებრ ჰქელვიდა. (ტ. 1, გვ. 130).
ქვეყნადეს დიდებულად ესმის ამ რეფორმის სოციალური აზრი, რომელიც 1865 წ. 11 აპრილის წესდებით გატარდა სასოფლო მმართველობის შემოღების შესახებ. ეს იყო ეროვნება ცდა მთავრობისა, როგორც ხალხში დასაყრდენი მოიგნა. მაგრამ სასოფლო მმართველობები მეფის ძიხნელებების ტყუილებად გადაიქცნენ და ჩინონიკების სათამაშო ტიპინებს წარმოადგენდნენ.

ილია თავის ცნობილ გამოცელებაში „სიყვარება და კანონი“ ბრწყინვალედ ასაბუთებს, რომ სასოფლო მმართველობები „სამი უნთავრესი საფუძველი თვითმმართველობისა აკლია: 1. სმა და არჩევნის უფლება უნდა მინიჭებული ჰქონდეს ყოველს ადგილობრივს მცხოვრებს, — და არა აქვს; 2. ადგილობრივ სამმართველოს ყველაფერი ყველასა უნდა ექვემდებარებოდნენ, ვინც კი მის წრეშია, და არ ექვემდებარებან; 3. ყოველი მოხელე პასუხისმგებელი უნდა იყოს ყოველს წინაშე, ვისაც რასმე დაუხვეყნა, და უნდა იდგენოდნენ სახეცადი სამართლი, და არ იდევნებია.

ყოველივე ამის გამო ჩვენი სოფლის სამმართველო და მისი მოხელენი პოლიტიკის ბრმა-მხახურებს და დარჯებს უფრო წარმოადგენენ, ვიდრე სოფლის სახე-გაღვიბის ინტერესებს“. (ტ. 8, გვ. 69-70)

სოფლის მმართველობის წესები, როგორც ყველაფერი იმ დროში, „მთლიად დიდმოდებული“ აყო რუსეთიდან; ის სრულიად არ იყო შედარებული საქართველოს პირობებთან და ეს გარემოება კიდევ უფრო აჭარყლებდა მის მიწველობას. მაგრამ საზოგადოებრივი მეცნიერების დროს და საფუძვლიანი ცოდნის დახმარებით ილია ხათლად ამჩნევს, რომ თვითმმართველობის ნაწყობებში სოფლის მმართველობა არც საკუთრივ რუსის ხალხს ანიჭებს შევებს. „ეს ხალხი (ლაპარაკია ზემოთ მოყვანილ სამ ძირითად ნაკლებზე. ე.) თითონ შადასმებრიის წესდებასაც თან შეგვი, და რადგანაც ერთსა და იოვე მიზეზს ერთი და იგივე შედეგი თან მოსდევს, ანარქოციკ იქაც, როგორც ჩვენსა, სოფლის მმართველობაზედაც ღიდი ჩივილი და დრტინვა ისმის“. (ტ. 8, გვ. 44)

ილია სწინააღმდეგადად აღმფიქვებული საზიზღარი მოქმედებით რუსეთის თვითმპყრობლობის ჩინონიკებისა, რომელიც ქართველი ხალხის არც ენა ესმით, არც სხე-ჩვეულებად, არც მათი სიარსებთ ინტერესები და მხოლოდ გაუმძაფარ წურბელს წარმოადგენენ ერის სხეულზე, ილია განსაზღვრებით შეძრწუნებულია ცარიზმის იმ საძიველი პოლიტიკით, რომელიც ჩაგრულა ერებს: გარუსებაში მდგომარეობდა და რომელიც ქართველ ერს აშკარად გადაგვარებასა და გაქრობას უშეშებდა. „არადგანაც არსებითი ნიშანი ეროვნებისა, მისი გული და სული—ენაა, ამატომ ტლანჭი ხელი უმეცარის მოხელეებისა ყველაზედ უწინარეს ენას მისწვდა“. (ტ. 6 გვ. 107).

ამავე აზრს ავითარებს ილია თავის პოემაშიც: „ერის ენედის, სასოგების, ნიჭის მმართველი თვით ერის ენას — მაგ ერის განძს—იგო სღეგნიდა“. (ტ. 1, გვ. 130).

შენ განიბანი.
— შევხვდეთ მყობადსო, წარსულ დროზედ
მოვიკლოთ დარდი...
შენი სიტყვები სინათლეა და შარავანი.
შენ მწივი იყავი, სხვათა ცოდვას ხილვეცი გიქრდა,
სამშობლოს მტერთა შემშუსრავი

ქვეყნადე მთელს შესაძლებლობით ებრძოდა ცარიზმის კოლონიზატორულ და რუსიფიკატორულ პოლიტიკას. ზოგიერთობი ფიქრობენ, რომ ილია თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ ბრძოლის მხოლოდ მორალურ საშუალებებს ემსოობოდა. ასეთი შეხედულება არ არის სწორია. მართალია „შეგნებისა“ და „მორალის“ ძალას ილია გარკვეულ ხარკს უხდდა და ამ მხრივ მას აუცილებლად მიჩნევა ევროპას დიდი უტოლობების საგრძობად ვაგვლენა, მაგრამ ილია ამით არ ემყოფავლენდა. ეს მისი ერთი დიდი ღირსებაა. მას მშვენივრად ესმის, რომ „მინამ ქვეყანა ასეთი და ძალა აღმართას ხნავს“, „თავისუფლების მოწონელი ამ ქვეყნად მარტო თოვია“. (ტ. 6, გვ. 165. ტ. 1, გვ. 310).

შეუბნაბო აზრი, თითქო ა. ქვეყნადე ახტისოსმურ და ანტირუსულ ნაციონალიზმს ქალაგებდა უტყვებულ უნდა იქნას. ილია ნამდვილი ქართველი პატრიოტი იყო და მუდამ სხვა ერის პატივისცემასა და დადასტვებას მოითხოვდა ყველსაგან. მას საუცხოვრად ესმოდა, რომ არ არსებობს ცუდი და კარგი ეროვნება საზოგადოდ, რომ ქვეყანაზედ არ მოიბოგება იმისთანა ერთი, რომ ავთან კარგიც არ იყოს მის შორის. (ტ. 9, გვ. 302—303).

ილიას მოჰყავს და სავსებით იზიარებს ცნობილი გერმანელი მიცნიერის რახტერის მტრად სანტერესო აზრს: „როგორც ჩვენი საკუთრის, ერის პატივისცემაში გსწავლობთ სხვა ერის პატივისცემასა, ზედმის ქვეყანასაში. სხვა პატივისცემასა, ასეც პატივისცემა პატარა ნაწილისა მრთელის პატივისცემა გასაწავლისო“. (ტ. 7, გვ. 216).

ილია კარგად ამჩნევს, რომ საქართველოს, სომხეთს და სხვა დამორჩილებულ ერებს სომეგთა განსხვავებულ მომენტს გარდა, საერთო ინტერესებიც აქვთ რუსის ერთად. ამის გამო ის გამეორავდა სარკაზმი ინტერესებს ყველა ჯერის ორპარსა და კარიერისტს, რომელიც ღორულას გეოიმით არის შეპყრობილი და „ქართლი, სომხეთი, რუსეთი, სამეფი დეებზედ ჰკილია“. (ტ. 1, გვ. 327).

ილია მემამულურ-ბურჟუაზიული თვითმპყრობელობის მტერია და რუსი ხალხის მეგობარია.

ილია მტრულად არის განწყობილი სომხეთის ბურჟუაზიისადმი. ეს უღია ფაქტია. მაგრამ სომხეთის, ეროვნება აქ არააფერ შეუღია, რადგან ილია ებრძვის რა ერის ამ ექსპლოატორებს. საყვებით სოლიდარულია და ღრმა სიმათითი არის გამსჭვალული სომხის ხალხისადმი. „ავად ვინცნაზედ ხოლმე — წერს ი. ქვეყნადე—მარტო იმ ჯურის სომხებს, რომელნიც წურბელა-სავით მოჰკვდიან ავატრობას, სწოვენ ქვეყანასა და რომელთაც ჰკიცხავენ ამ ვადი ინსინივრები თითონ გონაერნი და პატიოსანნი სომეხნი... ჩვენგან მთელი სომხობა, როგორც ერა, თავისდემი არც გაკითხულა არც გაკიცხულა და არც ვად ინსინივლა“. (ტ. 9, გვ. 302).

ქვეყნადე აღფრთოვანებულია იმით, რომ ნაციონალურ განმათავისუფლებელ მოძრაობამ მარტო საქართველო კი არა, მთელი კავკასია მოიცვა:

„ხალხა აზგიროდა, ხალხი ფიქრობს, ხალხი მოქმედობს, კასპის ზღვიდამა შავ ზღვიდინა ერთ ფიქრსა ფიქრობს:

დიდი პოეტო.
დიდი საბჭოეთოა განგვიკურნა იარა. წყლული, და აგვიყვავა საყვარელი შენი მამული.
ღღეს მიტის ღხენით ხარობს შენი „ობალი ვაზი“, შენი ქვეყანაც ისე ბრწყინავს, როგორც აღმასი.

გვ ფიქრი არის მთელ კავკასიის თავისუფლება... დიდი ხალხი, როს. ეს გერმანოა წინ წარუდგება!“ (ტ. 1, გვ. 304).

ამგვარიც ილია შორს ადგა ანტირუსულ და ანტირუსულ ნაციონალიზმისაგან. ილია ქვეყნადე სწორედ იმიტომ არის უღიდესი ქართველი კლასიკოსი (ბერია), რომ მისი უყვადავი შემოქმედება ასახავს არა მხოლოდ მწერლის სამშობლოს წარსულს, აწმყის და მომავალს, არამედ იმპერიზმს, რომ იგი მდიდარია ძვირუფასი საკაცობრივი იდეებით.

ილია, როგორც დიდი შემოქმედი და მოაზრონე, როგორც ნაციონალურ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის დიდი მოღვაწე საქართველოს მე-19 საუკ. მეორე ნახევარში დაინტერესებულია არა მხოლოდ საქართველოს, კავკასიისა და რუსეთისა წინაშე, არამედ მთელი მსოფლიოს მომავალით. იგი ღრსხულად ეხსიურებოდა მსოფლიო ეკონომიკისა და პოლიტიკის ყველა მნიშვნელოვან საკითხს.

ილია სათანადოდ იფასებდა 60 წლებში გერმანიის გაერთიანების ისტორიული მნიშვნელობას ფაქტს. განსაკუთრებით აღფრთოვანებული იყო იგი ანტილიის ხალხის სასახელი შევლის გაჩიბადას მოღვაწეობით, რომელსაც ილია „ღღესის დიდებულ გმირს“ უწოდებდა. (ტ. 6, გვ. 250).

დაშასასათებელია, რომ გასული სუკ. 80-90-იან წლებში, ი. ქვეყნადე ყოველთვის კოლონიალური და ჩაგრული ერების მხარეზედა ევროპისა და სხვა ამპერიალისტების წინააღმდეგ ილია იცავდა ირალის დამოუკიდებლობასა და წინააღმდეგადა დიდი პრიტინის მჩაგრელობისა. ილია, ელხასისა და ლიტვარინგაის მცხოვრებთ თანაუგრძობს, ვერმანულ მოძალადების წინააღმდეგ. ილია საბერძნეთის იცავს თურქეთის ჩაპრისაგან, თურქეთის კი ვერობის ამპერიალისტებისაგან. ილია ჩინეთის ხალხს თანაუგრძობს მსოფლიო მმართველების წინააღმდეგ ბრძოლაში და ბოლოს ილიას თანაგრძობა იმ ბურჟუის მხარეზედა, რომელთა დარბევისა გამო ქართველი ხალხის მტერია, ნოე ყორღანამ ინგლისსა მეფეს, ვიქტორიის ზოტა შეესა.

ასეთია, ჩვენი სასიკაძული კლასიკოსის ი. ქვეყნადის სხე, როგორც საქართველოს ნაციონალურ - განმათავისუფლებელი მოძრაობის მეთაურისა გასული საუკუნის მეორე ნახევარში.

ამათა ყველა ჯურის ხალხის მტრების ცდა ილიას რეაქციონერად და შოინანტად მონათვლისა ელია იყო, არის და დარჩება უღიდეს ქართველ კლასიკოსად. (ს. ბერია) მისი უყვადავი შემოქმედება ბრწყინვალე შარავანდელი შემოხის ლენინ-სტალინის ნაციონალური პოლიტიკის მიხედვად და მას არს ღღოს არ დივიფიყვებს გამარჯვებული სოციალზმის ქვეყნის ვმირული ხალხი.